

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора політичних наук, професора Латигіної Наталії Анатоліївни на дисертацію Цумарєва Марата Івановича «Формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні», подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія

«Багатство країни не обов'язково будується на власне природних ресурсах, воно досяжно навіть за їх повної відсутності. Найголовнішим ресурсом є людина. Державі лише потрібно створити основу для розквіту таланту людей», – зазначала свого часу колишня прем'єр-міністерка Великобританії Маргарет Тетчер. Продовжуючи цю думку, хотілося б додати, що саме політична культура є процесом, засобом, формою реалізації сутнісних сил людини, її знань, переконань і талантів у суспільно-політичній діяльності. В цьому контексті дослідження формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні, якому присвячена дисертаційна робота Цумарєва Марата Івановича, безумовно, є необхідним та актуальним.

Важливість і актуальність даного дослідження підсилюється і тим, що зараз Україна важко, але впевнено рухається демократичним шляхом. Цілком зрозуміло, що для побудови ефективної демократії Україні потрібно здійснити чимало відповідних реформувань. І серед таких реформувань можна виокремити проблему реалізації механізмів локальної демократії, оскільки саме територіальні громади, об'єднані спільними інтересами, цілями та завданнями, спроможні на засадах самоорганізації та за допомогою відповідних механізмів локальної демократії швидко й ефективно вирішити ключові питання місцевого значення, що стосуються життєзабезпечення громадян.

Потрібно наголосити і на тому, що однакові політичні настанови, ціннісно-нормативні орієнтації та ідейно-політичні принципи в різних людей і соціальних груп у конкретній політичній поведінці проявляються по-різному. Треба брати до уваги існування багатьох локальних варіацій політичної культури. Саме ґрунтовне дослідження локальних варіантів громадянської культури сприятиме подоланню політичної пасивності, апатії, абсентеїзму

громадян. Це також свідчить про актуальність проблеми, обраної Цумаревим М.І. для свого наукового дослідження.

Крім цього необхідно звернути увагу і на прямий кореляційний взаємозв'язок між політичною культурою, локальною демократією і громадянським суспільством, вивчення якого і досі залишається одним з найдискусійніших у політичній науці, що знову ж таки засвідчує актуальність теми дисертації Цумарева М.І.

Дисертаційне дослідження Цумарева М.І. виконане в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри політології, соціології та соціальної роботи Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» – «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти», затвердженої Вченою радою ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (протокол №12 від 19.12.2018р.). Тема дослідження Цумарева М.І. затверджена Вченою радою ПАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (протокол №5 від 25.05.2016 р.).

Мета дослідження М.І.Цумарева – визначення і теоретичне обґрунтування поняття, характерних рис та основних умов формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні.

Об'єктом дослідження виступає локальна демократія в сучасній Україні, а його предметом є формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні.

Звертає на себе увагу доволі вдало продумана методологічна основа дисертаційного дослідження Цумарева М.І., яка базується діалектичному, системному, структурно-функціональному, соціокультурному, політико-культурному, діяльнісному, соціально-психологічному та інституційному

підходах до вивчення обраної проблематики. Це дозволило дисертанту забезпечити єдність гносеологічного, соціально-психологічного і політологічного аналізу феномена культури локальної демократії.

Не викликає заперечень технологія побудови дослідницької стратегії та теоретична база дисертаційної роботи. Структура дисертації М.І.Цумарева є цілісною та логічною, виокремлені розділи та підрозділи дозволяють раціонально висвітлити хід наукового дослідження та отримані результати, які послідовно відображають головні аспекти досліджуваної проблематики.

Як засвідчує зміст дисертаційного дослідження Цумарева М.І., автореферату та основних публікацій наукова новизна отриманих результатів є переконливою і доведеною.

Особливо необхідно відзначити, що Цумарев М.І. запропонував визначення культури локальної демократії як частини локальної політичної культури, системи знань, цінностей, переконань членів територіальної громади стосовно законодавчо визначених механізмів локальної демократії, а також форм політичної участі у цих механізмах, зразків поведінки, соціальних норм, фундаментальних принципів і суспільних інститутів, що орієнтують суб'єктів на ті чи інші форми активності у локально-політичному просторі, забезпечують передачу накопиченого досвіду розв'язання місцевих проблем, сприяють стійкості локальної демократії в часі.

Автор дисертації розробив типологію культури локальної демократії залежно від рівня локально-демократичної соціалізації членів територіальної громади, згідно якої визначив нейтральний, маніпулятивний, негативістський та громадянський типи зазначеної культури.

Дисертант сформулював концепт «громадянська культура локальної демократії» як еталонний тип культури локальної демократії, визначив його сутність та основні ознаки, зокрема: стійкий інтерес громадян до різних аспектів життя і потреб громадян, психологічна самоідентифікація з громадою; високий рівень компетентності щодо ефективних способів самоорганізації

громади; активна участь у реалізації механізмів локальної демократії; сформованість переконань щодо можливостей громади у сфері ефективної реалізації власних інтересів; стійкість до зовнішніх деструктивних чинників і маніпуляцій.

М.І. Цумарев науково обґрунтував основні умови формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні, до яких, насамперед, належать: згуртованість суспільства на рівні територіальної громади або її частини, готовність до мобілізації задля вирішення місцевих проблем шляхом застосування механізмів локальної демократії; вдосконалення нормативної бази у сфері врегулювання участі громадян у вирішенні питань місцевого значення; комплексне сприяння органів місцевого самоврядування процесам самоорганізації громад та реалізації механізмів локальної демократії; широка залученість інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації та закладів освіти до процесу локально-демократичної соціалізації населення.

Незаперечним плюсом роботи Цумарева М.І. є визначення рівнів групових суб'єктів культури локальної демократії (базовий, основний, загальний) на підставі виокремлення специфічних особливостей, що залежать від міцності соціальних зв'язків мешканців, об'єднаних місцем проживання, усвідомленням ними необхідності участі у вирішенні спільних проблем.

У першому розділі дисертаційної роботи (с.26-76) здобувач аналізує теоретико-методологічні основи дослідження культури локальної демократії.

Можна цілком погодитись із твердженням Цумарева М.І. про те, що сучасний етап осмислення культурно-політичних засад локальної демократії розвивається на основі функціонально-аналітичного підходу, згідно з яким будь-який культурний феномен (родина, місцева громада, політична система, економічне підприємство, юридична процедура тощо) повинен вивчатися в його дії, з точки зору тих цілей, задля яких він сформований та існує в певному суспільстві (с.31).

Локальна демократія, як слушно зазначає М.І.Цумарев, найчастіше розуміється як один зі способів організації влади на місцях (на локальному рівні), за якого локальна спільнота задовольняє власні інтереси (потреби членів спільноти), маючи автономію, спираючись на демократичні цінності і використовуючи демократичні механізми й інструменти прямої демократії (с.41).

Справедливою є думка Цумарева М.І. про те, що результатом ефективної локально-демократичної соціалізації є «громадянськість» як провідна характеристика громадянської культури, локальної демократії, тобто локально-демократична громадянськість (с.55).

Важко не погодитися з тим, що культуру локальної демократії доцільно розглядати у безпосередньому зв'язку з такими вимірами політичного простору як: 1) передумова політичної організації (територіальні розміри, ландшафтні, кліматичні особливості функціонування певного соціального організму як політичного суб'єкта тощо); 2) мета (цілі) політичних процесів (інтереси політичного суб'єкта, їх постійне забезпечення і захист); 3) середовище перебігу політичних процесів (політична система, її елементи, зв'язки між цими елементами тощо) (с.57).

Абсолютно справедливо Цумарев М.І. зауважує, що формування культури локальної демократії базується на основі нормативних, організаційних та практичних чинників, які окреслюються через діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій, ініціативних представників громади, органів самоорганізації населення та засобів масової інформації. Поєднання даних чинників є передумовою демократичного розвитку суспільства в цілому та активізації громад на локальному рівні (с.62).

У другому розділі дисертаційного дослідження (с.77-131) Цумарев М.І. характеризує особливості формування культури локальної демократії в Україні.

Слушною є думка дисертанта про те, що виникаючи і формуючись у конкретних історичних умовах, культура локальної демократії стає автономною системою, що розвивається за своїми, внутрішньо детермінованими законами. Зовнішні впливи здатні лише стимулювати зміну і розвиток культури локальної демократії у певному напрямку, спонукати її пристосування до змінних обставин (с.93).

Дані соціологічних опитувань, – констатує Цумарев М.І., – затверджують поступове зростання довіри з боку населення України до механізмів локальної демократії, зумовлене зниженням довіри до інститутів державної влади, зниженням зацікавленості політикою взагалі та збільшенням показників рівня довіри населення у політичних питаннях саме до людей з найближчого оточення, зумовлених успішно реалізованими громадами механізмами локальної демократії та успішною діяльністю «сусідських об'єднань» (с. 110).

Не викликає заперечень і те, що механізм локальних зборів можна вважати потенційно ефективним інструментом формування культури локальної демократії, оскільки його реалізація здійснюється безпосередньої участі громади (с. 114-115).

На думку Цумарева М.І., одним з найпродуктивніших механізмів локальної демократії є органи самоорганізації населення, які є представницькими органами, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених Законом «Про органи самоорганізації населення». Органи самоорганізації створюються у формі будинкових, вуличних, квартальних комітетів, комітетів мікрорайонів, комітетів районів у містах, сільських та селищних комітетів (с. 122-123).

Аналіз сучасних особливостей становлення світоглядної підсистеми культури локальної демократії, оцінка рівня її розвитку за ціннісним та знаннєвим критеріями в сучасній Україні засвідчує, – як стверджує Цумарев М.І., – незадовільний стан якісних характеристик знань, уявлень,

компетентностей щодо різних аспектів життєдіяльності громади, її інтересів, можливостей самоорганізації, забезпечення потреб громади шляхом безпосереднього волевиявлення членів громади, прийняття політичних рішень на рівні громади, ефективного використання інститутів і механізмів локальної демократії (с. 130).

Третій розділ дисертації М.І. Цумарева (с. 132-183) присвячено механізму становлення громадської культури локальної демократії в сучасній Україні.

Дисертант має рацію в тому, що попри загально позитивні тенденції у сфері фінансування об'єднаних територіальних громад зумовлені децентралізацією, ставлення населення до «добровільного об'єднання громад» в ряді випадків негативне. Про це свідчить значна кількість судових позовів, спричинених грубими порушеннями процедури об'єднання та незадоволення мешканців периферійних громад в об'єднаних територіальних громадах (с. 141).

Можна погодитись із дослідником і в тому, що органами державної влади створено нормативні передумови розвитку культури локальної демократії шляхом унормування чинним законодавством ряду відповідних механізмів. Проте незадовільна робота вищих органів влади щодо розвитку і впровадження механізмів локальної демократії та усунення прогалин законодавства у даній сфері може вказувати на незацікавленість влади у розвитку громадянського суспільства загалом та культури локальної демократії зокрема (с. 144).

За відсутності сформованої позиції суспільства щодо активної участі в механізмах локальної демократії, яка виявляється насамперед у спроможність громад впливати на органи місцевого самоврядування щодо вирішення проблем місцевого значення на користь громади – будь-які законодавчі новації, навіть найпрогресивніші, не будуть мати успіху, – зауважує М.І. Цумарев (с.149).

М.І. Цумарев стверджує, що у розрізі організаційної діяльності органів місцевого самоврядування, спрямованої на становлення громадянської культури локальної демократії, актуальним є розробка та забезпечення

впровадження цільових програм розвитку локальної демократії в громадах (с. 163).

Слушною є думка М.І. Цумарева про те, що у контексті розвитку культури локальної демократії громадянського типу доцільно запроваджувати в місцевих засобах масової інформації відповідні тематичні рубрики, які мають відображати досягнення локальної демократії даної громади, публікувати інформацію про найбільш вагомні здобутки інших громад, тощо (с. 173).

Дисертант незаперечно правий в тому, що навчальні заклади мають бути одним з провідних інститутів локально-демократичної соціалізації, який передає особі цілком визначенні традиції, виховує навички використання громадянином інститутів локальної демократії, політичної участі у локально-демократичному політичному процесі, діяльності у місцевому політичному просторі, – тобто забезпечує цілісну локально-демократичну соціалізацію молоді (с. 180).

Вважаємо за необхідне звернути увагу на апробацію результатів дисертаційного дослідження Цумарева М.І. Відповідний перелік наукових заходів, у яких брав участь дисертант, свідчить про те, що сутнісні результати дослідження достатньою мірою оприлюднені.

Разом з тим, хотілося б висловити певні міркування з приводу спірних, дискусійних моментів дисертації Цумарева М.І. та змалювати деякі зауваження і побажання.

По-перше, у першому розділі дисертант зазначає, що «демократичні перетворення у перехідних суспільствах можуть бути успішними за двох умов – становлення демократичних інститутів на місцях та виховання у громадян почуття свободи і політичних прав. Між тим, вважаємо за необхідне додати «третю умову» – участь громадян у механізмах локальної демократії. Гарантування політичної свободи громадян через участь у політичних процесах на місцевому рівні є атрибутивною ознакою локальної демократії » (с. 39). І далі (с.44) – «закономірним буде припущення, що біля витоків виникнення

культури локальної демократії є ідея свободи волі людини. Культура не може з'явитися без свободи як невід'ємної духовної потенції людини». Виникає питання: Хіба людина від народження не є вільною і все ж таки свободу треба виховувати як почуття у громадян або її треба навіть гарантувати? І чому часто громадяни в демократичному суспільстві не знають як розпоряджатися своєю свободою і не можуть це зробити?

По-друге, у другому розділі дослідник наголошує на тому, що «громада у предків сучасних українців за первіснообщинного ладу та часів ранньофеодальної державності (IX – XIV ст.) має всі ознаки демократичного інституту. Вона є первинною формою політичної самоорганізації і ґрунтується на прямій (безпосередній) демократії, – системі механізмів прийняття рішень, в яких бере участь велика частина представників громади. Пряма демократія можлива тільки в малих спільнотах, її змістом є участь людини, групи у спільній справі» (с. 81). Які конкретно ознаки демократичного інституту, – на вашу думку, – мала громада за первіснообщинного ладу та часів ранньофеодальної державності? Що саме вам дає підстави стверджувати про можливість прямої демократії тільки в малих спільнотах?

По-третє, у розділі другому, характеризуючи динаміку розвитку культури локальної демократії на українських землях, на с.90 Цумарев М.І. зауважує, що «в часи Української національної революції 1917 – 1920-х рр. ... місцеве самоврядування було проголошено складовою частиною нового демократичного конституційного ладу. Головним фундаментом регіональної політики держави мала стати ідея децентралізації і широкого громадського самоврядування. Передбачалося створити систему місцевого самоврядування, в основі якої були ідеї М. Драгоманова про організацію влади за принципом «знизу догори», «де всі інститути самоврядні та діють за схемою: громадянин – громада – волость – повіт – область – держава (лише державні органи не є самоврядними)» та про відповідальність місцевого самоврядування перед громадянами». І це єдине у всій дисертації згадування про М. Драгоманова,

ключовим у політичних поглядах якого було поняття «грумада». На нашу думку, доцільно було б більш детально окреслити ідеї М. Драгоманова щодо «грумадівського соціалізму». Це сприяло б лише покращенню якості дисертаційного дослідження. Тим більше, що сам дисертант зазначає, що у схемі організації місцевого самоврядування, за М. Драгомановим, «закладена так звана громадянська модель, що згодом стає основою Європейської хартії місцевого самоврядування».

По-четверте, у другому розділі, розкриваючи сучасні особливості політичної участі громадян України у механізмах локальної демократії, Цумарев М.І. стверджує, що «місцеві електронні петиції можна вважати дієвим механізмом локальної демократії, що має значний потенціал з точки зору формування культури локальної демократії громадянського типу. Проте можливості даного механізму не в повній мірі реалізовані в грумадах ряду міст України » (с. 122). Теоретично це, безумовно, вірно. Однак, якщо подивитися на практичну ефективність дії цього механізму локальної демократії, то результати будуть невтішні. Яким чином можна сприяти підвищенню ефективності у розкритті потенціалу даного механізму локальної демократії? Чи не будуть в даному разі певні верстви громадян, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин, позбавлені можливості впливати на прийняття важливих для членів територіальної грумади рішень?

По-п'яте, у розділі третьому, висвітлюючи освітньо-інформаційні умови становлення громадянської культури локальної демократії в Україні, дисертант констатує, що «формат діяльності засобів масової інформації як провідного засобу комунікації між інститутами влади та громадянським суспільством, у контексті розвитку громадянської культури локальної демократії, потребує реформування» (с. 168). Назвіть основні шляхи такого реформування. Чи можуть державні засоби масової інформації бути об'єктивними, неупередженими і незалежними?

Проте, необхідно зазначити, що вищенаведені зауваження загалом не впливають на сутність і результати виконаного Цумарєвим М.І. дисертаційного дослідження та не зменшують його наукової цінності. Дисертантом поставлено і розв'язано важливу наукову задачу, яка полягає у розробленні методологічної основи дослідження формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні.

Зміст автореферату є ідентичним щодо основних положень дисертації.

Дисертація Цумарєва Марата Івановича «Формування громадянської культури локальної демократії в сучасній Україні» являє собою самостійне завершене дослідження, виконане на значній джерельній і сучасній теоретичній основі, із дотриманням принципів наукової методології, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013р.(зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015р., №1159 від 30.12.2015р. та №567 від 27.07.2016р.), а її автор – Цумарєв Марат Іванович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія.

Офіційний опонент,

доктор політичних наук, професор,

завідувач кафедри філософських та соціальних наук

Київського національного

торговельно-економічного університету

Н.А. Латигіна

